

การประชุมทางวิชาการ ปี 2552

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ร่วมกับ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

“การพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน”

29-30 มกราคม 2552

สารบัญบทความ

กลุ่มที่ 1 ความมั่นคงทางอาหาร

หน้า

A 1	ผลของสารฆ่าสไปรูไลนาต่อการเจริญเติบโต ประสิทธิภาพ การใช้อาหารสะสมแคโรทีนอยด์และความต้านทานโรคในกุ้งขาว อชีววิทย์ รุ่งเรือง	3
A 2	ความต้องการฟอสฟอรัสและแคลเซียมในอาหารของปลา NIL-แดงแปลงเพศ ณัฐริตา มุกดา	11
A 3	การใช้สุราขาว 40 ดีกรีสกัดสารจากฟ้าทะลายโจร <i>Andrographis pauculata</i> อนุบาลลูกปลา NIL จรรย์ศักดิ์ แสงรัตนกุล	18
A 4	ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศต่อการผลผลิตข้าวหอมมะลิ 105 ในจังหวัดขอนแก่น วิเชียร เกิดสุข	23
A 5	การผลิตและพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหารเข้าจากข้าวเม่า วิเชียร วรพุทธพร	30
A 6	การใช้เกลือสินเธาว์และผลพลอยได้จากเหมืองเกลือในการผลิตไข่เค็มอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี วิเชียร วรพุทธพร	38
A 7	การใช้มะกอกน้ำแช่อิ่มทำไส้ขนมไทย สุรางค์ ลาเกลี้ยง	46
A 8	องค์ประกอบทางเคมีและอายุการเก็บรักษาผลิตภัณฑ์ปลาตุ๋นในจังหวัดพัทลุง อมรรัตน์ ถนนแก้ว	54

B1	วิเคราะห์วรรณกรรมอายุรกรรมพื้นบ้าน ต. ปากช่อง อ. หล่มสัก จ. เพชรบูรณ์ สายหยุด บัวท่อม	61
B2	การใช้แชมพูสมุนไพรจากพืชวงศ์ขิงในการป้องกันกำจัดเห็บหมัดกับเด็ก ในเขตลาดกระบังกรุงเทพฯ มยุรา สุนย์วีระ	67
B3	ประสิทธิภาพของธูปสมุนไพรต่อการตายของตัวเต็มวัยแมลงวันบ้าน (<i>Musca domestica</i> L.; Diptera) มยุรา สุนย์วีระ	71
B4	การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ สำหรับการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือดออก จ. อุบลราชธานี จรรุวรรณ วัฒนบดี	75
B5	ระบบภูมิสารสนเทศเพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์พื้นที่ให้บริการสาธารณสุขท้องถิ่น กรณีศึกษา อบต.วังตะกู อ.เมือง จ.นครปฐม สุเพชร จิรัชจรกุล	80
B6	บทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลผู้ป่วยโรคไตวายเรื้อรัง กล้าเผชิญ ไชคบำรุง	88
B7	การพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อสุขภาพโดยใช้กระบวนการสมัชชาสุขภาพในประเด็นว่าด้วย ชุมชนปลอดเหล้า จิระศักดิ์ เจริญพันธ์	101

กลุ่มที่ 3 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	หน้า
C1 การสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวและการศึกษารูปแบบการท่องเที่ยวมอหินขาว เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน เศกสรรค์ ยงวณิชย์	111
C2 ชีวิตวิทยาบางประการของปลาจลลามกบ (<i>Chiloscyllium punctatum</i>) ที่ทำเทียบ วราพร ดีชุม	116
C3 การแปรรูปเปลือกทุเรียนเป็นกระถางชีวภาพ คิตชาย อุณหศิริกุล	124
C4 การวิจัยการผลิตน้ำส้มควันไม้จากเปลือกทุเรียน ลือพงษ์ ลือนาม	133
C5 การปรับปรุงสมบัติของอิฐดินเหนียวโดยใช้น้ำยางพารา กิตติพงษ์ สุวีโร	139
C6 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการความรู้เรื่องขยะมูลฝอย : กรณีศึกษา ชุมชนอาคารสงเคราะห์ จ. พระนครศรีอยุธยา นพวรรณ ธีระพันธ์เจริญ	145
C7 รูปแบบการควบคุมการเผาไหม้ชีวมวลของชุมชนป่าแดด บัญญัติ ใจลานันท์	150
C8 การจัดการน้ำของโครงการชลประทานอ่างเก็บน้ำบ้านเพชร จ. ชัยภูมิ พรเทพ อรัญนารถ	157
C9 การวิเคราะห์องค์ความรู้ กฏระเบียบ วิธีปฏิบัติที่ดีของชุมชน ที่ดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง ปรารภนา ยศสุข	164
C10 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ เกี่ยวกับการจัดการของชุมชนตามแนวพระราชดำริ เศรษฐบาล ต. วังกะพี้ อ. เมือง จ. อุตรดิตถ์” นิตยา สุวรรณศรี	170

การสังเคราะห์องค์ความรู้ กฎระเบียบ และวิธีปฏิบัติที่ดีของชุมชนที่ดำเนินงานเกี่ยวกับ กับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูง

Synthesis of Local Wisdom, Rules and Regulations, and Best Practices on Natural Resources and Environmental Conservation in Northern Highland Communities, Thailand.

ผศ.ดร.ปรารถนา ยศสุข¹ อังคณา ทาลัดชัย²

¹วิทยาลัยบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ 50290
²ศูนย์ประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการ มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ 50290
อีเมล: pradtana@mju.ac.th

Assist Prof. Pradtana Yossuck¹, Ph.D. Angkana Taladchai²

¹The School of Administrative Studies, Maejo University, Sansai, Chiangmai, Thailand 50290

²Office of Integrated Research (TRF- Maejo Node), Maejo University, Sansai, Chiangmai, Thailand 50290

E-Mail: pradtana@mju.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ ทั้ง ถิ่น รวมถึง กฎ กติกา และวิธีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากความมีส่วนร่วมของชุมชนบนพื้นที่สูง และเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้จากการศึกษาให้เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปขยายผลเชิงปฏิบัติในชุมชนอื่น อีกทั้งเพื่อจัดทำคู่มือกระบวนการทำงานกับชุมชนที่ผ่านการถอดบทเรียนจากการปฏิบัติงานในพื้นที่ โดยอาศัยแนวคิดและทฤษฎีการสร้างความรู้และการเรียนรู้ แนวคิดผู้นำ แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร แนวคิดการมีส่วนร่วม และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นฐานในการวิจัย ส่วนหลักคิดในการออกแบบการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในระดับร่วมทำกิจกรรม และร่วมตรวจสอบข้อมูลอย่างเข้มข้น ผ่านการสังเกตและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ ตลอดจนการร่วมกิจกรรมชุมชน และการจัดเวทีพูดคุยของกลุ่มคนในชุมชนระดับต่างๆ

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนที่ศึกษา 5 แห่ง ใน จ. เชียงใหม่มีเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรที่เหมือนกัน คือ การสร้างทุนชีวิตให้กับคนในชุมชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ตามจุดเริ่มต้นที่ทำให้แต่ละชุมชนเกิดพลังในการกำหนดเป้าหมายแตกต่างกัน ได้แก่ ชุมชนที่มีการจัดการที่ตัดยอดจากทุนเดิมที่ดีอยู่แล้ว กับ ชุมชนที่เรียนรู้ผลกระทบจากบทเรียนของการทำลายทรัพยากร จุดเริ่มต้นที่ต่างกันทำให้กฎ ระเบียบ กติกาที่มีอยู่ของแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน

สำหรับกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรของชุมชนทั้ง 5 แห่งพบว่า ชุมชนมีการใช้กฎระเบียบที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ในการดูแลอนุรักษ์ จัดการทรัพยากร รวมถึงการลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืน ซึ่งลักษณะการกำกับกฏกติกาของชุมชนไม่ได้เลือกใช้ลักษณะใดลักษณะหนึ่งโดยเฉพาะ แต่มีการประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมความเอื้อ

อาทรที่มีต่อกันภายใต้ความศรัทธาในตัวผู้นำตามธรรมชาติและพื้นที่เป็นทางการได้อย่างกลมกลืน เหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาทรัพยากรให้ดำรงอยู่

การวิจัยยังพบถึงความสัมพันธ์กับภายนอกมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากต่อการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีทั้งความสัมพันธ์เชิงบวกช่วยหนุนเสริม ความสัมพันธ์เชิงลบที่บั่นทอนพลัง และความสัมพันธ์ที่ผสมหนุนเสริมกับต่อต้านหน่วยงาน แต่ไม่ว่าความสัมพันธ์จะเป็นลักษณะใด ระบบชุมชนทั้งหมดมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เข้ามาได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสิ่งสำคัญที่ช่วยคือการที่แต่ละชุมชนมีผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการที่ทำงานร่วมกันในการปรับระดับความสมดุลที่เกิดขึ้น อีกทั้งชุมชนทั้ง 5 ชุมชนมีจุดเด่นในการจัดการทรัพยากรที่เป็นลักษณะเฉพาะสอดคล้องตามที่ตั้งของภูมิโนเวศและลักษณะชาติพันธุ์ ซึ่งบริบทที่เป็นอยู่ของชุมชนเหล่านี้ล้วนแล้วเชื่อมโยงกับการก่อเกิดภูมิปัญญา องค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร โดยมีวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนเป็นรากฐานกำหนดวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างกลมกลืน

โดยสรุป ระบบมนุษย์และระบบธรรมชาติเป็นระบบที่สัมพันธ์พึ่งพากันมายาวนานกันอย่างสมดุล เมื่อวิวัฒนาการของมนุษย์ก้าวหน้าจึงทำให้มนุษย์เริ่มเอาเปรียบระบบธรรมชาติ การเสียสมดุลของระบบทั้งสองจึงเกิดขึ้น มนุษย์ที่รวมกลุ่มเป็นชุมชนเรียนรู้จากผลกระทบของการเสียสมดุลทั้งทางตรงและทางอ้อม และมีการปรับตัวเพื่อรักษาสมดุลนั้นให้คงอยู่โดยการดึงความรู้ภูมิปัญญาแบบเดิมมาปรับใช้จนความสมดุลเริ่มเกิดขึ้นใหม่ กระบวนการสร้างสมดุลและผลสำเร็จของแต่ละชุมชนเกิดขึ้นไม่เหมือนกันด้วยเงื่อนไขทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยงานพัฒนาต้องส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการขยายบทเรียนความสำเร็จและวิธีปฏิบัติที่ดีของชุมชนโดยเฉพาะชุมชนบนพื้นที่สูงที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารให้เชื่อมประสานกันจนเกิดเป็นเครือข่ายชุมชน

ข้ามพื้นที่ทางกายภาพ อันเป็นแนวคิดสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยยึดหลักการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้ระบบนิเวศน์วัฒนธรรมให้เกิดรูปธรรมให้เร็วที่สุด
คำสำคัญ: วิถีปฏิบัติที่ดี, ชุมชนบนพื้นที่สูง, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, กฎระเบียบชุมชน

Abstract:

This study had three main objectives; 1) to collect body of local wisdom which includes rules, regulations, and best practices on participative natural resources and environmental management of northern Thai communities 2) to synthesize these local knowledge and come up with body of knowledge of local participative natural resources and environmental management, which is applicable and practical for other communities, and 3) to produce a manual of process of working with a community in natural resources and environmental management which is a lesson learned from the communities studied.

There were 5 communities in Chiangmai Province selected in this study. The 5 communities were; 1) Baan Pang-Cham-Pee, Huay-Kaew sub-district, Mae-On district 2) Baan Mae-Sa-Mai, Mae-Ram sub-district, Mae-Rim district 3) Baan Wat-Chan, Wat-Chan sub-district, Mae-Jam district 4) Baan Pang-Ma-O, Mae-Naa sub-district, Chiang-Dow district, and 5) Baan Sam-Muen, Wiang-Haeng sub-district, Wiang-Haeng district. Each of these 5 communities had both of its interesting issues on natural resources and environmental management, and its diversification on managerial methods, which was able to create a good lesson learned for other communities. The study had applied several concepts and theories as bases in this study such as knowledge construction and learning, local wisdom and natural resources management, local participation, and sustainable development. The study was designed by emphasizing on active local participation, especially participatory implementation of activities throughout the study, and participatory data collection and verification. Techniques used in the research were participatory and non-participatory observation, informal and in-depth interview, and focus group discussions with several stakeholders and local residences.

The study found that all 5 communities showed similar goal on natural resources and environmental management. Their ultimate goal was to preserve in what they called capital for life for their present and next generations. However, the communities had different methods and conditions to achieve the goal. Also, the communities had different initiation and implementation to reach that goal. Two communities (Baan Pang-Ma-O & Baan Wat-Chan) were aware of resources and environmental management in an early stage when their resources were still rich, whereas another two communities (Baan Pang-Jam-Pee & Baan

Mae-Sa-Mai) had learned to rebuild their nature when they were devastated with their deteriorated natural resources and environment. With different conditions, certainly, the communities had different details and enforcements of their rules, orders, and regulations.

When focusing on the communities' rules and regulations, the study found that the communities had various implementations of their rules and regulations. They were both literate and non-literate implementation. Also, for a resident who violated the rules and regulations, the communities had various methods of punishment. It is very interesting to find out that each community did not use sole technique of rules and regulations enforcement. Rather, it was able to suitably integrate several techniques based on each circumstance. Certainly, such integration was performed under their faith on the communities' formal and non-formal leaders.

The study further found that relationships between the communities and external agents had strong influences on the communities' resources and environmental management. Pleasant relationship enhanced effectiveness of the management, whereas unpleasant relationship hampered effectiveness of the management. In additions, the communities were well adjusted to situations and conditions surrounded them. Communities' leaders (both natural and formal leaders) played significant roles on maintaining communities' momentum.

The study illustrated that resources and environmental management of the 4 communities was performed under awareness of taking all their physical, social, and cultural contexts into their accounts. Even more, these contexts were directly related to initiation of their local knowledge and wisdom. Importantly, there are evidences showed that these local knowledge and wisdom were based on their culture and belief that harmonized relationship between local way of life and their resources and environmental management.

Keywords : best practices, highland communities, natural resources and environmental management, community's rules & regulations

บทนำ

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญมากที่ช่วยรักษาสสมดุลของระบบนิเวศ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยนับวันจะน้อยลง โดยเฉพาะเขตภาคเหนือซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญ ด้วยสาเหตุหลายประการ นับแต่การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำไม้มาใช้ประโยชน์ การตัดไม้ทำลายป่าเพื่อหาพื้นที่ทำการเกษตรการบุกรุกพื้นที่และยึดครองพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว ตลอดจนการตัดเส้นทางเพื่อการเพิ่มเส้นทางคมนาคม การทำลายทรัพยากรป่าไม้ดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบมากมาย เช่น การชะล้างพังทลายของดินอันเนื่องมาจากหน้าดินขาดพืชปกคลุม การ

เปลี่ยนแปลงจากป่าดิบเขาเป็นพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวอายุสั้น เช่น ข้าวโพด หรือกะหล่ำปลี ทำให้แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์กลายเป็นทุ่งหญ้า และเกิดไฟป่า ซึ่งทำให้ความชุ่มชื้นของพื้นที่ดินน้ำขาดหาย ส่งผลกระทบต่อปริมาณ คุณภาพ และอัตราการไหลของน้ำในลำธารอื่น จะส่งผลต่อปริมาณน้ำฝนที่ตกในพื้นที่ในแต่ละปี ตลอดจนปริมาณ โอโซนบริสุทธิ์ในชั้นบรรยากาศที่เกิดจากการสังเคราะห์แสงของ เหล่าพืชพรรณในป่าด้วย

แม้ปรากฏการณ์ของการทำลายทรัพยากรป่าไม้จะเกิดขึ้นมาก ในเขตภาคเหนือตอนบน หากแต่ในบางพื้นที่ ทรัพยากรป่าไม้กลับ ถูกสงวนรักษาไว้เป็นอย่างดี ทรัพยากรป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์ ยิ่งกว่านั้นในบางพื้นที่มีปรากฏการณ์ของการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ไม้ที่ถูกทำลายเสื่อมโทรมมาก่อน การอนุรักษ์และฟื้นฟูเหล่านี้เกิด จากความพยายามของหลายภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เอกชน หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของชุมชนที่ต่างร่วมมือร่วมใจดำเนิน งานอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้อันทรงคุณค่าอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่ที่ชุมชนนั้นๆ ตั้งอยู่ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมของครัวเรือนชุมชนที่แน่นแฟ้น เช่น สังคมญาติพี่น้อง ตลอดจนความสามารถของผู้นำชุมชน การหนุน นำของภาคราชการ ภาคประชาชน ตลอดจนองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น อีกทั้งความมุ่งมั่นช่วยกันบนพื้นฐานของความเชื่อ ความ เข้าใจ การช่วยกันแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเสื่อมสลายของ ทรัพยากรท้องถิ่นที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต ตลอดจนความหวังใญ่ ของชุมชนที่มีต่อเยาวชนรุ่นหลัง

ชุมชนบนพื้นที่สูงในพื้นที่รับผิดชอบของโครงการหลวงและ พื้นที่ขยายผลหลายแห่งที่มีปรากฏการณ์ของการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ไว้เป็นอย่างดี การอนุรักษ์เหล่านี ชาวบ้านในชุมชนมีความร่วมมือร่วมใจกันดำเนินการ มีรากฐาน ของวัฒนธรรมพื้นถิ่นของชุมชนที่มีความสำคัญต่อความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรม วัฒนธรรมฝังในความคิดของมนุษย์ (ดีเรก ปัทม ศิริวัฒน์, 2549: 18-20) การอนุรักษ์ของชุมชนมีได้โดยอาศัยภูมิ ปัญญาที่หลากหลาย สิ่งที่ปรากฏขึ้นเหล่านี้เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ชุมชนเหล่านี้มีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาอย่างไร และในรูปแบบใด ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นการผสมผสานของสิ่งใดบ้าง อย่างไร ซึ่งผล การศึกษาดังนี้ด้วยความหวังว่า สิ่งที่เรียนรู้และสังเคราะห์ได้จาก ชุมชนเหล่านี้น่าจะเป็นแบบอย่างให้แก่ชุมชนบนพื้นที่สูงอื่น อันจะ ส่งผลให้การอนุรักษ์ทรัพยากรบนพื้นที่สูง เกิดจากสิ่งที่ชุมชนมี สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิต เกิดการเรียนรู้และขยายผล เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในพื้นที่ต่อไป

วัตถุประสงค์

- 4.1 เพื่อศึกษาและรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนกฎระเบียบและวิถีปฏิบัติที่ดีของ ชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนบนพื้นที่สูง
- 4.2 เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน กฎระเบียบ และวิถีปฏิบัติที่ดีของชุมชน
- 4.3 เพื่อผลิตคู่มือปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมกับชุมชน

วิธีการดำเนินการศึกษา

คณะผู้วิจัยคัดเลือกชุมชนในการศึกษาทั้งหมด 5 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน (คนพื้นเมือง) ชุมชนแม่สาใหม่ ตำบลแม่แรม อำเภอแมริ่ม (ชนเผ่าม้ง) ชุมชน บ้านวัดจันทร์ ตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม (ชนเผ่าปกากะญอ) ชุมชนปางมะโอ ตำบลแม่ทะ อำเภอเชียงดาว (คนพื้นเมือง) และ ชุมชนดอยสามหมื่น ตำบลเวียงแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ (ชนเผ่าลีซอ) โดยพื้นที่ศึกษาทั้งหมดเป็นชุมชนที่มีการจัดการ ทรัพยากรที่น่าสนใจและมีความหลากหลายในวิธีการจัดการและ สามารถสร้างการเรียนรู้ที่ดีแก่ชุมชนอื่น

วิธีการดำเนินงานวิจัยเน้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ตั้งแต่การสร้าง ความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินโครงการ การ ออกแบบเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับการจัดการ ทรัพยากรป่าโดยการจัดสนทนากลุ่มย่อย การสังเกต การสัมภาษณ์ แบบไม่เป็นทางการกับบุคคลในชุมชนไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการ หมู่บ้าน เกษตรกร สตรี ผู้เฒ่าผู้แก่ ในประเด็นประวัติความเป็นมา ของหมู่บ้าน ความรู้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน เหตุ การณ์สำคัญที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร การปรับตัว ของชุมชนรวมถึงเป้าหมายความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรที่ เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงจัดกิจกรรมการเดินทางป่าและบริบท แวดล้อมร่วมกับชุมชนให้เห็นถึงสภาพของชุมชนและการจัดการ ทรัพยากรป่าโดยชุมชนที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ทั้งการจัดการ ป่าแบบวนเกษตร การจัดการสวนเมี่ยง วิธีการทำนาที่สอดคล้องกับ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ คณะผู้วิจัยรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์และตรวจ สอบร่วมกันเบื้องต้น พร้อมทั้งนำเสนอข้อมูลเพื่อตรวจสอบร่วมกันทั้ง 5 ชุมชน ก่อนนำมาประมวล วิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้และจัดทำ คู่มือกระบวนการทำงานกับชุมชนในประเด็นการจัดการทรัพยากร บนพื้นที่สูง

ผลการศึกษา

6.1 องค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนกฎระเบียบและวิถีปฏิบัติที่ดีของเครือข่ายชุมชน เกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผลการศึกษาในแต่ละชุมชนเป็นดังนี้

6.1.1 บ้านปางจำปี

- เป็นชุมชนที่เน้นการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะน้ำและป่าของต้นชั้น หลังจากถูกทำลายไป เนื่องจากการ สัมปทานป่าและการบุกรุกทำลายป่า ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรของตนอีกครั้งหลังการฟื้นฟู มีจุดเด่นคือ เป็น ชุมชน ที่อยู่ใกล้ศูนย์ด้านการศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ จึงมีการให้ ความรู้ด้านกาอนุรักษ์ทรัพยากรและการส่งเสริมอาชีพอยู่อย่าง ต่อเนื่อง

- มีภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ที่ถ่ายทอดผ่าน คำานาน ความเชื่อ พิธีกรรมและเรื่องเล่าต่างๆ ทั้งภูมิปัญญาการทำ อาหาร การล่าสัตว์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
- มีการผสมผสานภูมิปัญญาจากภายนอกมา จัดการทรัพยากร ได้แก่ การบวชป่า และพิธีการสืบชะตาแม่น้ำ

- มีกฎกติกาในการจัดการทรัพยากร แต่ชุมชนไม่ค่อยใช้ กลับใช้หลักความยืดหยุ่นและหลักศีลธรรมเข้ามาจัดการ

- มีการเรียนรู้ของชุมชน โดยเน้นด้านนิเวศวัฒนธรรม ผ่านอุทยานการเรียนรู้ชุมชนคนรักป่าปางจำปี

6.1.2 บ้านปางมะโอ

- เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตต้นน้ำชั้น 1A มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรควบคู่กับการทำอาชีพป่าเมือง เน้นการจัดการแบบปกป้องและป้องกัน

- มีภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ที่ถ่ายทอดผ่านตำนาน ความเชื่อ นิทาน เพลง เรื่องเล่า และพิธีกรรมต่างๆ และอำนาจเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนเมือง และการทำสวนป่าหลังบ้าน

- มีการนำความรู้ในการจัดการทรัพยากรจากภายนอกมาผสมผสาน

- มีกฎกติกาในการจัดการทรัพยากรที่ใช้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเป็นผลจากการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรโดยผ่าน กรรมการชุมชนและผู้อาวุโส

6.1.2 บ้านแม่สาใหม่

- เป็นชุมชนที่เริ่มฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ หลังจากถูกทำลาย

- มีภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ป่าที่ถ่ายทอดผ่านตำนาน ความเชื่อ นิทาน เพลง เรื่องเล่าและพิธีกรรม และอำนาจเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับ ปางดงเข็

- มีการนำความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจากภายนอกมาผสมผสาน โดยมืองค์กรและสถาบันการศึกษาให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม

- มีกฎกติกาในการจัดการทรัพยากรที่ใช้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยผ่านผู้นำธรรมชาติและผู้อาวุโส

- มีการเรียนรู้ภายในชุมชน โดยเน้นกลุ่มเด็กและเยาวชน และชมรมที่หนุนเสริมโดยหน่วยงานภายนอก เช่น โครงการ FORRU

6.1.3 บ้านวัดจันทร์

- เป็นชุมชนที่อยู่ต้นน้ำ ที่ชุมชนแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์ออกเป็น 2 ส่วนคือ ป่าใช้สอย และป่าอนุรักษ์และพิธีกรรม (มุจาติ)

- มีภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ที่ถ่ายทอดผ่านตำนาน ความเชื่อ นิทาน เพลง เรื่องเล่า และพิธีกรรมต่างๆ และอำนาจเหนือธรรมชาติ

- มีการผสมผสานภูมิปัญญาจากภายนอกเข้ามาจัดการทรัพยากร เช่น การทำฝายกันน้ำ

- มีการเรียนรู้ภายในชุมชน ผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่ถ่ายทอดภายในครัวเรือน โดยเน้นความอยู่รอดของชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก และพิธีกรรม

6.1.5 บ้านตอยสามหมื่น

- ประกอบด้วยหลายชนเผ่า ที่มีมากที่สุดคือ ลีซอ นอกนั้นมี จีนฮ่อ ปะหล่อง ไทยใหญ่ และคนพื้นเมือง

- ชุมชนยังคงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมประเพณี

ความเชื่อและวิถีชีวิตของชนเผ่าอยู่มาก

- มีหน่วยงานพัฒนาหลายหน่วยงานเข้าไปทำงานในพื้นที่ เช่น โครงการหลวง กองทัพภาคที่ 3 กรมป่าไม้ และองค์การสหประชาชาติ ส่วนใหญ่มีเป้าหมายในการพัฒนาอาชีพ เพื่อลดพื้นที่การปลูกฝิ่น

- ชุมชนได้รับผลกระทบของการพัฒนามาทั้งทางบวกและทางลบ ชาวบ้านในชุมชนพยายามที่จะจัดการตนเอง แต่ศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนเองถูกมองข้าม ทำให้การพัฒนาของชุมชนนี้ยังขาดความต่อเนื่อง ลำช้า และไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

- ชุมชนยังคงพยายามรักษาไว้ซึ่งกฎและระเบียบในการอนุรักษ์ป่าของชุมชน

6.2 การสังเคราะห์องค์ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน กฎระเบียบและวิถีปฏิบัติที่ดีของชุมชน

จากข้อมูลรายละเอียดในแต่ละพื้นที่ สามารถสังเคราะห์ประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ สภาพทางภูมิศาสตร์ และสภาพสังคม ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อ

2) ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรป่าถูกนำมาใช้ทั้งในสภาวะที่ชุมชนเกิดสภาวะวิกฤติ และในสภาวะที่ชุมชนยังอุดมสมบูรณ์ และชุมชนตระหนักถึงปัญหาในอนาคต

3) เป้าหมายในการใช้ภูมิปัญญา เพื่อการอนุรักษ์ เน้นการรักษาและฟื้นฟูความสมดุลระหว่างคนกับป่า เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และเพื่อความอยู่รอดของชุมชนทั้งปัจจุบันและอนาคต

4) รูปแบบและกลไกของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และปัญหา เช่น กลไกอยู่บนฐานความรู้ ฐานการผลิตและความสมดุลกับธรรมชาติ ฐานความกตัญญูและหนุนเสริมจากภายนอก สำหรับรูปแบบมีหลากหลาย เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อดูแลการเพาะพันธุ์พืชและสัตว์ป่าเพื่ออนุรักษ์ การกำหนดเขตพื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์และการสร้างแหล่งเรียนรู้ เป็นต้น

5) กฎ กติกาในการดำเนินการแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ แบบเป็นทางการ (กำหนดการร่วมกันเป็นลายลักษณ์อักษร มีการบังคับใช้และลงโทษ) และแบบไม่เป็นทางการ (การใช้การประนีประนอม จารีตประเพณี) ซึ่งถูกใช้มากกว่า

6) ชุมชนมีวิธีการในการเลือกใช้กฎกติกาของแต่ละชุมชนที่หลากหลาย มีการประยุกต์ใช้ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่บนความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ภายใต้ศรัทธาในตัวผู้นำ ทั้งผู้นำทางการและผู้นำทางธรรมชาติ

7) ผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำจัดตั้ง ต่างมีบทบาทแตกต่างกันตามสถานการณ์

8) ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก มีความสำคัญต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการทรัพยากร มีทั้งปฏิสัมพันธ์ทางบวก (เห็นพ้องกันหรือคล้ายคลึงกัน) และทางลบ (ขัดแย้งกันทั้งด้านความคิดและการปฏิบัติ)

9) การจัดการทรัพยากรเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เกี่ยวกับ 3 ฐานหลัก คือ ระบบนิเวศ ระบบคุณค่า และระบบสังคม

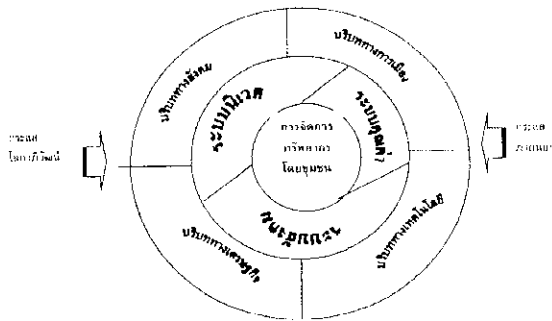
6.3 คู่มือปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน

คู่มือปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชนจัดทำขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายในการเป็นสิ่งที่ช่วยให้เจ้าหน้าที่โครงการหลวง ตลอดจนเจ้าหน้าที่ทั่วไปจากหน่วยงานภายนอกที่ต้องการเข้าไปทำงานกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน คู่มือจัดทำขึ้นโดยใช้ภาษาที่ง่าย และเนื้อหาที่นำเสนอเป็นลักษณะของการแนะนำขั้นตอนในการทำงาน (How to) อย่างง่าย ซึ่งประกอบไปด้วยหัวข้อหลักๆ เช่น สิ่งที่ต้องทราบก่อนทำงานชุมชน การเชื่อมั่นและศรัทธาในการทำงานกับชุมชน การเริ่มต้นการทำงาน การเลือกใช้เครื่องมือในการทำงานกับชุมชน ตลอดจนปัญหาอุปสรรคในการทำงาน เป็นต้น

สรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 บทสรุป

ระบบความสัมพันธ์กับบริบทต่างๆ สามารถนำเสนอได้ดังภาพ

7.2 ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้มีข้อเสนอแนะต่อสถาบันวิจัยและพัฒนาที่สูง ตลอดจนหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนบนพื้นที่สูง ดังนี้

- 1) การศึกษาวิจัยองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ครอบคลุมทุกชนเผ่าและระดับความสูงของพื้นที่
- 2) การสังเคราะห์กฎระเบียบและวิถีปฏิบัติที่ดีของชุมชนเหล่านั้นเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีที่สามารถประยุกต์ไปปฏิบัติได้กับชุมชนอื่น
- 3) การสร้างกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้สู่ชุมชนอื่น
- 4) การสร้างโลกทัศน์ใหม่แก่นักพัฒนาเกี่ยวกับการทำงานกับชุมชน โดยคำนึงถึงความสามารถในการจัดการตนเองได้ของชุมชน
- 5) การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของการจัดการภาครัฐและเอกชนต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้จะสำเร็จลงมิได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจากแกนนำชุมชน ผู้เฒ่าผู้แก่ แม่บ้าน เยาวชน เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานในพื้นที่ ที่ได้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาวิจัยในการก่อองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติที่ดีในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมไปถ่ายทอดและขยายผลให้กับชุมชนพื้นที่สูงอื่นๆ ให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนตนเองและขยายผลไปยังชุมชนใกล้เคียงอันจะเป็นการช่วยให้มนุษย์กับธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ด้วยกันแบบพึ่งพาอันก่อให้เกิดความสมดุลอย่างยั่งยืน ขอขอบคุณสถาบันวิจัยและพัฒนาที่สูง (องค์การมหาชน) ที่สนับสนุนทุนในการทำวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- จิรายุ ทองเขื่อน. การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำเพื่อการเกษตรในจังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาส่งเสริมการเกษตรบัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2537.
- ฉลาดชาย รมิดานนท์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์, 2527.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม. เชียงใหม่: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2547.
- ชาติชาย มณีกาญจน์. ศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการกองทุนหมุนเวียน. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2538.
- ชาย ไพริสิตา. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2547.
- นิพนธ์ เทียนวิหาร, นิธิ เอียวศรีวงศ์ และไพบูลย์ วัฒนธรรมศิริ. ความรู้ท้องถิ่น: การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม. เชียงใหม่: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2547.
- นรินทร์ จงวุฒิเวศน์, กลวิณี แนวทาง วิถีส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชนในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, 2537.
- ประเวศ ตรี. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. ชุมชนพัฒนา, 2530.
- พัฒน์ บุญยรัตพันธ์. การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2517.
- ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2544.
- สุกัญญา เวือนสอน. กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนรอบกว๊านพะเยาในการป้องกัน การบุกรุกพื้นที่สาธารณะ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการ

จัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, 2543.

สิทธิรัฐ ประพจน์นิตสาร. การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development): คิดใหม่ ทำใหม่ เพื่อแก้ปัญหาความล่มสลาย
ของระบบนิเวศน์และของสังคมมนุษย์. เอกสารโรเนียว
ประกอบการสอนนักศึกษาสาขาพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน:
เชียงใหม่, 2544.

สุภาวงศ์ จันทวานิช. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ
(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2542.

อานันท์กาญจนพันธ์. เส้นผมบังภูเขา: ความคิดสามัญเชิงวิพากษ์.
สถาบันพัฒนาการเมือง: กรุงเทพฯ: บริษัทเกล็ดไทย, 2545.